

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ЦЕНТАР ЗА НАУЧНА ИСТРАЖИВАЊА САНУ И УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

ТРАДИЦИОНАЛНА ЕСТЕТСКА КУЛТУРА

ХПЕБ

НИШ 2010

ТРАДИЦИОНАЛНА ЕСТЕТСКА КУЛТУРА

ХЛЕБ

**Ниш
2010**

**Издавање ове монографије суфинансирано је од стране
Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.**

**ЦЕНТАР ЗА НАУЧНА ИСТРАЖИВАЊА
САНУ И УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ**

ТРАДИЦИОНАЛНА ЕСТЕТСКА КУЛТУРА

ХЛЕБ

**Приредио и предговор написао
др Драган Жунџ**

**Ниш
2010**

Центар за научна истраживања
САНУ и Универзитета у Нишу

ТРАДИЦИОНАЛНА ЕСТЕТСКА КУЛТУРА, књига 4

Традиционална естетска култура
ХЛЕБ

Приредио:
Др Драган Жунић

Програмски одбор Симпозијума:
академик Мирослав Пантић, управник Центра
проф. др Драган Жунић, начелник Одсека друштвених наука
проф. др Недељко Богдановић, Центар за научна истраживања САНУ и
Универзитета у Нишу
др Бојан Јовановић, научни саветник Балканолошког института, Београд
Секретар Одбора: Светлана Станојевић, секретар у Центру

Лектор:
Ана Савић-Грујић

Издавач:
Центар за научна истраживања
САНУ и Универзитета у Нишу

За издавача:
академик Мирослав Пантић

УДК:
Александра Спасић

Превод резимеа на енглески:
Златана Павловић

Дизајн корица:
др Никола Цекић

Техничка припрема:
Миле Ж. Ранђеловић, дипл. инж. ел.

Штампа:
"UNIGRAF-X-COPY" Ниш

Тираж:
200 примерака

ISBN 978-86-7025-482-4

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7
Димитрије Вујадиновић	17
КУЛТУРА ХЛЕБА КОРИСНИЈИ ЈЕ ХЛЕБ СА РАДОСНИМ СРЦЕМ, НЕГО БОГАТСТВО СА ЈАДОМ BREAD CULTURE BETTER ARE SMALL MORSELS OF BREAD IN COMFORT THAN FAT FOWLS WITH SORROW	
Јован Јанићијевић	27
ВЕКНАСТИ ИДОЛИ И ОБРЕДНИ ХЛЕБОВИ LOAF-LIKE IDOLS AND RITUAL BREADS	
Бојан Јовановић	97
ОБЕДНИ И ОБРЕДНИ ХЛЕБ ORDINARY AND RITUAL BREAD	
Сретен Петровић	107
ЕВОЛУЦИЈА И ТРАНСФОРМАЦИЈА ОБРЕДНИХ ХЛЕБОВА EVOLUTION AND TRANSFORMATION OF RITUAL BREADS	
Никос Чаусидис	131
МАТИ ХЛЕБА: ЖЕНСКИ АСПЕКТИ НАЋВИ, ПЕЋИ И ЦРЕПУЉЕ У СЛОВЕНСКОМ ФОЛКЛОРУ, У РЕЛАЦИЈИ С ПРАИСТОРИЈСКИМ ТРАДИЦИЈАМА THE MOTHER OF BREAD: FEMALE ASPECTS OF KNEADING TROUGH, OVEN AND CLAY CONTAINER „CREPULJA“ IN SLAVIC FOLKLORE, IN RELATION WITH PREHISTORIC TRADITION	
Гоце Наумов	169
НЕОЛИТСКИ ПЕЧАТИ ЗА ДЕКОРИСАЊЕ ХЛЕБА NEOLITHIC STAMPS FOR BREAD DECORATION	
Милина Ивановић-Баришић	189
ХЛЕБ У КАЛЕНДАРСКИМ ПРАЗНИЦИМА И ОБИЧАЈИМА BREAD IN CALENDRIC HOLIDAYS AND TRADITIONAL PRACTICES	

Станка Янева	203
СТАТУСЪТ НА МЕСАЧКАТА В ТРАДИЦИОННАТА КУЛТУРА	
THE POSITION OF A BREAD-KNEADING MAID IN TRADITIONAL CULTURE	
Весна Марјановић	213
КУЛТНИ ХЛЕБ ИЗМЕЃУ САКРАЛНОГ И ЕСТЕТСКОГ	
НА ПРИМЕРУ КОЛЕКЦИЈЕ КУЛТНИХ ХЛЕБОВА У ЕТНОГРАФСКОМ	
МУЗЕЈУ У БЕОГРАДУ	
CULT BREAD BETWEEN THE SACRAL AND THE AESTHETIC	
IN THE EXAMPLES FROM THE COLLECTION OF CULT-BREADS IN THE	
ETHNOGRAPHIC MUSEUM IN BELGRADE	
Иванка Петрова	225
ЕСТЕТИКАТА НА ХЛЯБА С ПЛАСТИЧНА УКРАСА	
(ПО МАТЕРИАЛИ ОТ СТАРОЗАГОРСКИЯ КРАЙ)	
AESTHETICS OF BREAD WITH PLASTIC ORNAMENTS	
(BASED ON THE ITEMS FROM THE REGION OF STARA ZAGORA)	
Марко Стојановић	235
МУЗЕАЛИЗАЦИЈА ХЛЕБА –	
ОПОНИРАЊЕ И/ИЛИ ПОЗИЦИОНИРАЊЕ КУЛТУРЕ	
MUSEALIZATION OF BREAD –	
OPPOSING AND/OR POSITIONING OF CULTURE	
Недељко Богдановић	249
МОТИВАЦИОНА ОСНОВА ТВОРБЕ РЕЧИ У ВЕЗИ СА ХЛЕБОМ	
MOTIVATIONAL BASE IN THE FORMATION OF WORDS RELATED TO BREAD	
Ана Савић-Грујић	255
ЛЕКСИКА У ВЕЗИ СА ХЛЕБОМ	
У ТИМОЧКОМ ДИЈАЛЕКАТСКОМ РЕЧНИКУ ЈАКШЕ ДИНИЋА	
LEXIS RELATED TO BREAD IN THE TIMOK DIALECT DICTIONARY BY JAKŠA	
DINIĆ	
Срђан Марковић	259
ТЕМА ХЛЕБА У СРПСКОМ СЛИКАРСТВУ	
ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА	
THE TOPIC OF BREAD IN SERBIAN PAINTING	
AFTER THE SECOND WORLD WAR	
Драган Жунић	269
УКУС, МИРИС И ОБЛИК – НАСУШНИ	
OUR DAILY – FLAVOR, AROMA AND SHAPE	

ЛЕКСИКА У ВЕЗИ СА ХЛЕБОМ У ТИМОЧКОМ ДИЈАЛЕКАТСКОМ РЕЧНИКУ ЈАКШЕ ДИНИЋА

Апстракт. У раду је представљена лексика у вези са хлебом у Тимочком дијалекатском речнику Јакше Динића. Ексерципирана грађа поређена је са резултатима до којих је дошао професор Недељко Богдановић у раду *Хлеб и с хлебом*. С обзиром на то да овај речник има диференцијални карактер, тј. садржи само речи различите од стандардног језика, и лексика у вези са хлебом је дијалекатски обојена.

Кључне речи: *хлеб, Тимочки дијалекатски речник, дијалекатска лексика.*

У овом раду бавили смо се испитивањем лексике у вези са хлебом у Тимочком дијалекатском речнику Јакше Динића.¹ Срећна је околност да речнику претходи рад професора Н. Богдановића *Хлеб и с хлебом*² из 1975, рађен другим поводом, па смо ми своју пажњу свели на упоређивање стања које је он изнео и оног које налазимо у речнику. У појединим случајевима ослањали смо се и на праксу коју налазимо у говорима сврљишког краја који су нам изворно познати.

Тимочки дијалекатски речник има диференцијални карактер, тј. садржи само речи којих нема у књижевном језику или се обликом или значењем разликују од одговарајућих лексема књижевног језика, зато би се могло претпоставити да таквих речи има још, али да нису садржане у раду проф. Богдановића, на основу којег је поређење вршено.

Лексика исхране је незаобилазна у било ком дијалекатском речнику. Хлеб (лѐб) као основна животна намирница овде заузима значајно место. Према речима професора Богдановића „Немаштина и неродне године учинили су да се људи хлебу радују, светкују му, кују бла-

¹ Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 2008.

² Недељко Богдановић: *Етно-културолошке теме*, Прилози Културној историји Сврљига, св. 1, Сврљиг, 2002.

гослове“.³ Ради бољег разумевања лексике која се налази у тимочком речнику, у неким случајевима преносимо и целе реченице које је аутор забележио од информатора. Поред основног значења, лѐб је и синоним за посао, запослење *Тој ти е лѐб, ако љмеш, чувај га*. Народ хлеб поштује и има посебан однос према њему. Тај однос изражен је деминутивним и хипокористичним облицима па је зато лѐб често лѐбац. Да би се замесио хлеб, ставља се вода у мешајник, у брашно се додаје пѓткваса, а онда се ставља у округли дрвени суд за замешување који се назива коруба и мешаја или мешаља замешује лѐб. Када се заврши месечење, лѐб доспевује, а потом се врши натирање *Ако оч да ти лѐб бѓде ѓбав, мѓра да га дѓста натираш, ел љѓђе велѓ да лѐб печѓ рѓђе, а не ѓгањ*. Кад доспее, ставља се у црепњу или црепуљу где се пече *Лѐб се пече и пѓпи се*. Хлеб испечен у црепуљи зове се црепњар или коловртњак. Леббарник је место где се чува готов хлеб. Нека домаћинства имала су њчви, дрвени суд са преградама где се хлеб месио, чувало брашно, као и квасац и потребни судови.

У зависности од брашна од кога је направљен, хлеб може бити: кокурузан, мамурзан, мамурузан, момурузан, морузан, мурузан, мумурузан, пченичан, ржен, тј. може се звати: кокурузница, мамурница, муруница, момурузница, моруница, мумурузница, мамурузница, овсеник.

Ови називи забележени су и у деминутивним облицима: мамурничка, мамурузничка, моруничка, муруничка, мумурузничка.

Ретко, хлеб се јавља са пејоративним значењем пѓкница. Овакав облик забележен је у клетвама *Пѓкница те убила, што си ју у мојѓ кућу поѓл*.

Према облику и врсти постоје следећи хлебови: погача, погачка (округао и плѓснат пшенични хлеб без квасца), кравај (мали хлеб печен у пепелу), мада се некад ова лексема односи на комаде хлеба, али је тада најчешће у деминутиву: кравајче, кравајчѓк, кравајченце, кравајчич, лењивка (од кукурузног брашна са сиром и чварцима), сиривка (пекарски хлѓпчић од финог брашна са сиром), љивла, љивлица, симита (нарочита врста купљеног белог хлеба) *Варошање стаљно едѓ симите, а ми сељаѓи момуруѓницу и тој жлтѓ*.

По особинама хлеб може бити гњѓтав, гњѓцав, клѓав. Некад је мѓкачѓк, а некад кѓрав, кѓркав. За врућ хлеб каже се да је жѓжак, тј. жѓжачак.

Посебну групу чине називи у вези са деловима хлеба. Мрва хлеба је трошина. Чак и најмањи делови јављају се у деминутивним облицима: трѓшка, трѓшинка. Залогај бележимо у облику залоѓ, али су чести и деминутиви: залоѓче, залоѓчич, залошѓче, залошѓчич, залѓчич, залѓче *Од оѓѓтра до сѓѓ узѓл сам само еднѓ залѓче лѐб*. Оно што се ѓпне (одгризе у једном залогају) јѓсте ѓпољак. Корица се односи на кору хлеба, док је назив за средишњи део хлеба средина: *Деца вѓле да едѓ кориѓцу, а старѓци средиѓну*. У зависности од субјективног става дијалекатског говорни-

³ Н. Б. навођено дело, стр. 46.

ка, јавиће се кори́чка, ко́рка, кори́чина. Ускра́јак, ускра́јничич односе се на окрајак. Комад хлеба је кома́т. Деминутивни облик је кома́тък, док се са пејоративним и аутментативним значењем јавља кома́тина. Тако ће и онај који једе највећи комад хлеба бити кома́тан *Бошко е кома́тан, он се замéтне с најголем кома́т*. Повећи комад хлеба је уру́бњак.

Посебну врсту лексике у вези са хлебом чине називи обредних хлебова. Они у великој мери осликавају стање у патријархалном друштву и богату културу народних обичаја. Најпре издвајамо славске хлебове. Баба је обредни славски хлеб на који се стави мало соли и који стоји на средини стола поред свеће. О овом питању детаљније се можемо информисати у радовима професора Сретена Петровића. Вечёрњак или вечёрњача се сече увече уочи славе *Вечёрњак се ту́ра до вечёрници, а на њега со́л и пипёр*. Уз славски колач стоји летурђија / летурџија. Ове лексеме бележимо и у деминутивним облицима летурђи́ица / летурџи́ица. Ове фонетске варијанте зависе од дијалекатске зоне где је бележење вршено. Љубеник, љубисав или љубисов је обредни славски хлеб који гости љубе када дођу на славу.

Божии́хни хлебови су: бѣ́чва (хлеб са удубљењем на средини где се налије вино), вечёрњача (меси се на Бадње вече), волóви, гради́на (посвећен башти), ковржа́н, ковржа́нчич, ковржа́њац, ковржа́њак (меси се у облику латинског слова S), ко́ла, ку́ћа, лива́да, њива, овча́рник (овча́рница).

Хлеб који се меси за Ускрс је кола́ч.

Свадебни хлебови су прѣсан крава́ј (обредни свадбени хлеб који се меси о огладима, пече у пепелу, затим окити и дарује проваљеном паром), збо́рњак / собо́рњак (стоји испред младенаца за време свечаног ручка), младоже́њсџи крава́ј. За Младенце се меси младе́њак, младе́нак, који је забележен и у деминутивном облику младе́нче, младе́нчич.

Обред који се обавља убрзо по рођењу детета назива се крава́јци. Тада свако поред осталих дарова детету, носи крава́ј.

Крсник и паскурница представљају погребне хлебове *Кѣ́д се да́ва-ју четерѣс да́на, омѣ́се се четерѣс паскурнице*.

На основу забележених лексема, видели смо да лексика у вези са хлебом има велику старину и показује различите културне слојеве – неки се односе на свечане моменте, а неки на свакодневицу. Лексика је углавном из сеоског живота, али у малом броју налази се и она, која надире под утицајем градске културе.

Ana Savić-Grujić, Institute for the Serbian Language in Belgrade

**LEXIS RELATED TO BREAD
IN *THE TIMOK DIALECT DICTIONARY* BY JAKŠA DINIĆ**

Abstract. *The lexis related to bread in Jakša Dinić's The Timok Dialect Dictionary is presented in this paper. The excerpted material was compared with the results achieved by Professor Nedeljko Bogdanović in his work Bread and with Bread. Given that this dictionary is of a differential nature, i.e., that it contains only words different from the standard language, the lexis related to bread is dialectally colored, too.*

Key words: *bread, The Timok Dialect Dictionary, dialectal lexis.*